

DE REFORMATIE II (5): DE SACRAMENTEN

Het laatste deel in onze reeks over de onderwerpen, die Rome en Reformatie gescheiden houden, betreft de sacramenten. Niet alleen naar de inhoud, maar ook naar aantal. De Rooms-Katholieke Kerk kent zeven sacramenten, de Reformatie bracht dat aantal terug tot twee.

1. Wat zijn sacramenten?

Het Latijnse woord “sacramentum” heeft drie betekenissen. De eerste hangt samen met de rechtspraak. Een sacrament betekent daar een waarborgsom. Deze staat voor een garantie tot betaling in civiele procedures. De tweede betekenis is ontleend aan het krijgsbedrijf: een sacrament is dan de eed of belofte van trouw aan leger en de keizer. Pas later komt er een betekenis bij: een sacrament wordt dan de aanduiding voor het verrichten van een heilige handeling. In de Bijbel komt het woord niet voor. Het Nieuwe Testament, dat in het Grieks is geschreven, spreekt over “mustèrion”, dat geheimenis of verborgenheid betekent. De Reformatie heeft zich voor de inhoud van het begrip aangesloten bij de tweede betekenis. In de loop van de Middeleeuwen werd in de kerk het ceremoniële karakter van het sacrament overheersend.

2. De Vroege Kerk

In de Vroege Kerk waren er twee sacramenten: doop en avondmaal, zoals Jezus die had ingesteld. De doop werd bediend aan volwassenen. Dezen hadden te kennen gegeven, dat zij tot de kerk wilden toetreden. Nadat zij een jaar lang onderwijs hadden genoten en bevraagd waren omtrent hun kennis en geloof, werden zij in de paasnacht gedoopt. De doop vond plaats door onderdompeling. Er zijn in het Nieuwe Testament maar weinig aanwijzingen voor de kinderdoop. Het heeft eeuwen geduurd, voordat in de kerk kinderen werden gedoopt. Dat begint pas na de verheffing van het christendom tot staatsgodsdienst.

Het avondmaal was in de Vroege Kerk een sobere aangelegenheid. Deelname aan dit sacrament stond alleen open voor gedoopten. Nadat de woorddienst (schriftlezing, gebed en preek) was afgelopen, stond de dienaar op en sprak tot de aanwezigen: “ite, missa est”, dat betekent: gaat heen, dit is de wegzending. Degenen, die niet gerechtigd waren deel te nemen, mochten zelfs de viering niet bijwonen! Het woord “missa” werd de benaming van dit onderdeel van de eredienst, vandaar de naam: de mis. De viering zelf verliep eenvoudig: nadat allen gezeten of aangelegen waren, sprak de voorganger de instellingswoorden, brak het brood, zegende het en deelde het uit. Daarna werd de beker gezegend en aan de aanwezigen gegeven om daaruit te drinken. Tot slot sprak de voorganger een kort gebed uit, waarmee de plechtigheid werd besloten.

In de loop der eeuwen werden deze onderdelen steeds meer uitgebreid, o.m. met gezangen en verschillende schriftlezingen, totdat de viering van het avondmaal een geheel van rituelen en ceremoniën werd, dat de bediening van het Woord op de achtergrond stelde.

3. De Heilige Doop.

Zoals hierboven gesteld, doopte men in de Vroege Kerk alleen volwassenen. De uitgroei naar de kinderdoop vroeg om een theologische verantwoording daarvan. Ongetwijfeld heeft daarbij de situatie onder het Oude Testament een rol gespeeld: kinderen, althans jongens, ontvingen het teken van het Verbond, nl. de besnijdenis. Daarbij zal de verbinding zijn gelegd met het Verbond, dat God heeft opgericht en waartoe ook de kinderen behoren. Het is niet helemaal zeker: noch de Vroege Kerk, noch de Middeleeuwse Kerk heeft een uitgewerkte verbondsleer.

Maar er kwam in de loop der eeuwen wel een verschuiving in de betekenis, die aan de doop werd toegekend. Op grond van o.a. de tekst: die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, die zal zalig worden, kwam de veronderstelling op, dat de doop noodzakelijk was voor de zaligheid. Met de onderdompeling, later de besprenging, dacht men aan de afwassing van de zonden, in ieder geval van de erfzonde, bij volwassenen ook aan alle aan de doop voorafgaande begane zonden. Nog later begon de gedachte veld te winnen, dat van de doop een zo grote kracht kon uitgaan, dat het sacrament als het ware het geloof in de mens kon werken. Dat betekende, dat, zeker bij de missie, mensen zo veel en zo spoedig mogelijk gedoopt moesten worden. Vandaar, dat in de Rooms-Katholieke Kerk de doop vrijwel onmiddellijk na de geboorte plaatsvindt. Ook op de missievelden wordt de doop snel toegediend, ook al is de kennis van de Bijbel en de leer gering. In de vroege Middeleeuwen kwam het wel voor, dat volwassenen zich pas tegen het einde van hun leven lieten dopen. Dan werden immers zo veel mogelijk zonden weggenomen door het doopwater!

In de hang naar symbolen en rituelen, die kenmerkend is voor de Middeleeuwse Kerk, heeft ook de doop haar aandeel gehad. De doop werd begeleid door symbolen van duiveluitdrijving, besprenging met zout, het over het voorhoofd uitsmeren van zalf, het aansteken van kaarsen –later de zgn. doopkaars- en het uitspreken van formules. De waarde van de doop werd zo hoog geacht, dat men in tijden van nood toestond, dat leken de zgn. nooddoop mochten toedienen. De eenvoud van het teken en zegel van Gods Verbond was geworden tot een leerstellig ingewikkeld geheel, omgeven met pracht en praal, waarvoor de Bijbel geen enkele grond bood.

4. Het Heilig Avondmaal.

Raakte bij de doop de Bijbelse visie en die van de Vroege Kerk uit het zicht, dat gold nog meer voor het avondmaal. Hier boven is de gang van zaken in de Vroege Kerk al geschetst. Een uitgewerkte avondmaalsleer ontbrak toen nog. Men vierde onder de tekenen van brood en wijn het lijden en sterven van Jezus Christus voor de zonden, die daardoor waren vergeven. Men vierde het Avondmaal tot Zijn gedachtenis, naar dat Hij Zelf gesproken had. Tot aan Zijn komst. Het gaat het korte bestek van deze artikelenreeks ver te boven om aan alle afwijkingen, die ontstonden, een beschouwing

te wijden. Om die reden volgt hier het overzicht van de leer en praktijk, zoals die aan de vooravond van de Reformatie bestond.

1. De eenvoudige viering in de eerste gemeenten werd met steeds meer onderdelen uitgebreid. Toen het christendom steeds grotere delen van Europa ging omvatten en het aantal gedoopten fors was toegenomen, verdween ook de gemelde wegzending van de niet-gedoopten.
2. Jezus' lijden en sterven was de kern van het Christelijk geloof en de leer van de Kerk. Het avondmaal, de mis, later de eucharistie genoemd, was daarvan de nagedachtenis, de viering en de uitdrukking. Was het niet logisch en normaal, dat deze in de eredienst een dominerend karakter zou hebben, belangrijker nog dan de woordverkondiging?
3. Het benadrukken van de eucharistie leidde tot een wijziging van de opvatting omtrent de betekenis ervan. Was de oud-christelijke visie niet al te eenvoudig? Was het niet veel meer dan zo maar een symbool van Jezus' lijden en sterven? Zei Jezus Zelf niet: dit is Mijn lichaam, dit is Mijn bloed? Was het niet alleszins behoorlijk, eigenlijk geboden, om deze woorden letterlijk te nemen? En dat deed men. Ondanks protesten van verschillende theologen kwam de Kerk tot de leerstelling, dat brood en wijn, na de zegening door de priester, daadwerkelijk veranderden in het lichaam en bloed van Jezus. De communicanten aten daadwerkelijk daarvan. Zij beoefenden Jezus' woorden: Mijn vlees is waarlijk spijs en Mijn bloed is waarlijk drank. Dit werd de leer van de transsubstantiatie.
4. Jezus heeft Zijn offerande eenmaal volbracht. Maar als de gelovigen Hem tijdens de eucharistie daadwerkelijk nuttigen, dan is het voor de hand liggend, dat Hij in feite opnieuw voor hen Zijn offerande brengt. Als de priester brood en wijn heeft gezegend, brengt hij daarin opnieuw het offer van Christus voor levenden en doden. Om redenen hier en onder 3. aangegeven, werd het sacrament hoog verheven en noodzakelijk voor de gelovigen. Het moest zo mogelijk dagelijks worden gevierd. Men mocht slechts ter communie komen, na te hebben gebiecht.
5. Het hoogheilig sacrament werd de kern van de Middeleeuwse Kerk. Het werd omwille van dit karakter omgeven door ceremoniën. Daaronder waren de bewieroking van het altaar, het luiden van bellen, telkens als er heilige woorden werden gesproken, het maken van buigingen en het slaan van het kruisteken.
6. De wijn wordt na de zegening (consecratie) het daadwerkelijke bloed van Christus, dat vergoten werd om onze zonden. Men was zo bang, dat bij het doorgeven van de beker werd gemorst, dat de beker aan de leden werd onthouden. Alleen de priester dronk daaruit en deed dat voor allen.

De verheffing van dit sacrament heeft op de middeleeuwse gelovigen een diepe indruk gemaakt. Het was een allerheiligst en hoog sacrament, dat eigenlijk te verheven was voor gewone mensen. De mens, die het brood nam en daarmee het lichaam van Jezus op de tong kreeg, zou, zo luidde een middeleeuws spreekwoord,

reiner moeten zijn dan de stralen van de zon en zijn plaats onder de engelen kunnen innemen. Maar zo heilig was een mens niet. Er ontstond schroom, op den duur angst om aan de eucharistie deel te nemen. Dat werd zo breed, dat in vrijwel alle landen de gelovigen de viering meden. Na de woordverkondiging verliet het gros van de mensen de kerk. Het gevolg was, dat bisschoppen en pastoors en theologen zich zorgen gingen maken. Wanneer de gelovigen het belangrijkste heilsmiddel, waarover de kerk beschikte, veronachtzaamden, liep hun zaligheid gevaar. Daarom verordeneerde het Vierde Lateraans Concilie in 1215, dat alle gelovigen verplicht waren één maal per jaar ter communie te gaan en in ieder geval met Pasen. Ook dienden zij, voorafgaand aan de communie, te biechten. Het heeft eeuwen geduurd, voordat deze regel in alle katholieke kerken daadwerkelijk is opgevolgd.

Wat wij hier zien, is een vorm van pure avondmaalsmijding. De verleiding is groot om ook te denken aan de mijding, die later in de kerken van de Reformatie optrad. Waar de reformatoren benadrukten, dat het Avondmaal bestemd was voor alle gelovigen, ontstond later schroom tot deelname, juist omwille van dit geloof. Wanneer had men dit geloof? Was het geloof, dat een mens had, wel het echte geloof, om in de termen van die tijd te zeggen: het ware, zaligmakende geloof? Dat was het geloof, dat de Heilige Geest in het hart werkte door het Evangelie en waarvan men zekerheid in het hart moest hebben. Deze mijding heeft een heel ander karakter. De middeleeuwse ontstond doordat men bang was niet waardig of heilig genoeg te zijn. Maar waardigheid of heiligheid speelde in de reformatorische mijding geen rol. Dat een mens uit zichzelf enige waardigheid of heiligheid had bij God, was er door de Reformatie, en zeker de calvinistische tak ervan, flink uitgeslagen. De vraag, waarmee de mens worstelde, was: heb ik het ware geloof?

HET ANTWOORD VAN DE REFORMATIE

De Reformatie heeft in de sacramentsleer diep gesneden. We zien het aan de volgende punten.

1. De betekenis van het woord sacrament wordt vastgelegd op de eed of de belofte. God bevestigt Zijn trouw en Zijn beloften jegens ons door naast de verkondiging van het Woord ons nog zichtbare tekenen te geven: doop en avondmaal. Zij staan niet boven het Woord, maar zijn er de bevestiging van. Een sacrament is ondergeschikt aan de prediking van het Woord. De bediening ervan is een prediking, maar dan niet alleen met woorden.
2. Dit karakter van de sacramenten betekent ook, dat zij dienen tot versterking van het geloof. Deelname aan de sacramenten veronderstelt de aanwezigheid van het geloof. Bij de doop het geloof van de ouders en het geloof van de gemeente (nl. dat God door de kinderdoop betoont en verzekert, dat Hij de eerste is. Nog voordat een mens kan vragen, heeft God Zijn hand al uitgestrekt), bij het Avondmaal het geloof in het hart, dat al onze zonden om Jezus' wil

vergeven zijn. Met grote kracht heeft de Reformatie de gedachte uit de Middeleeuwen verworpen, dat het sacrament zelf het geloof in de mens kan bewerkstelligen. Dat kan alleen de Heilige Geest.

3. De Reformatie erkent alleen die sacramenten, die Christus Zelf heeft ingesteld: doop en avondmaal. De andere vijf sacramenten van de Rooms-Katholieke Kerk werden ter zijde geschoven. De Katholieke Kerk erkent wel, dat Christus alleen doop en avondmaal heeft ingesteld, maar acht de andere sacramenten tevens van waarde, omdat de erkenning daarvan berust op de traditie van de Kerk.
4. Het Heilig Avondmaal wordt onder beide tekenen (van brood en wijn) gevierd in het midden van de gemeente. De transsubstantiatie wordt door de gehele Reformatie verworpen, evenals de gedachte, dat in de mis een offer wordt gebracht. Brood blijft brood en wijn blijft wijn. Men ontkent niet, dat Jezus in brood en wijn aanwezig is. Luther stelde die aanwezigheid voor als een ijzer, dat in het vuur is geworpen en volledig door het vuur doorgloeid wordt: de zgn. consubstantiatie. Calvijn gaat verder en zegt: Jezus is in de tekenen van brood en wijn geestelijk aanwezig. De avondmaalgangers eten Hem met een geestelijke mond. Wat betekent dat? Dat zij, Jezus aangenomen hebbende door het geloof, deel hebben aan al datgene, dat Jezus door Zijn lijden, dood en opstanding verworven heeft. Daarvan zijn de vergeving der zonden en het recht op het eeuwige leven de voornaamste. Deelname aan het Avondmaal is alleen mogelijk voor de gelovigen.
5. Ook omtrent de doop hebben de reformatoren niet geheel eensluidend gedacht. Dat de doop noodzakelijk is voor de zaligheid, wordt algemeen afgewezen. Dat het doopwater enige kracht in zich heeft, waardoor het zonden kan afwassen, eveneens. Maar Luther en een deel van zijn volgelingen blijven toch dicht bij de Rooms-Katholieke Kerk dan Calvijn en latere protestanten, zoals Baptisten en Methodisten. Calvijn benadrukt het verbondskarakter van de doop. Het is een teken en zegel van het Genadeverbond en wijst heen naar Gods beloften, maar vooral naar Jezus Christus en Zijn werk. Zowel Luther als Calvijn erkennen de kinderdoop. De beweging van de Doopsgezinden brak daarmee, evenals de latere Baptisten en in onze tijd de Evangelischen en de Pinksterkerken.

De Reformatie heeft de overige vijf sacramenten van de Kerk van de Middeleeuwen afgewezen. De Katholieke Kerk heeft ze tot vandaag gehandhaafd. Het zijn de volgende:

1. Het vormsel: de bezegeling met de Heilige Geest door middel van zalving met olie en een kruisteken. Het wordt toegediend aan jongeren van ca zestien jaar.
2. De biecht: het belijden van zonden aan de priester. Het is verplicht éénmaal per jaar te biechten. De priester kan absolutie (vergeving) schenken, soms onder oplegging van een bepaalde boetedoening.
3. Het oliesel: het zalven van bepaalde lichaamsdelen van stervenden met olie onder het uitspreken van gebeden ter vergeving van zonden.

4. De priesterwijding: zalving en handoplegging door de bisschop van jonge mannen tot bevestiging in hun priesterlijke staat. Deze wijding komt ook bij de Oosters-Orthodoxen voor en bij sommige Anglicanen.
5. Het huwelijk: de eenheid van man en vrouw staat symbool voor de eenheid tussen Christus en Zijn gemeente. In vanouds katholieke landen was het kerkelijk huwelijk tevens het burgerlijk huwelijk.

Nabeschouwing.

We zijn aan het einde gekomen van het lange hoofdstuk II, dat de verschillende ontwikkelingen heeft geschetst, die uiteindelijk tot de Reformatie hebben geleid. Veel van die ontwikkelingen weken af van de Bijbel. We hebben ook al genoemd, dat tegen die ontwikkelingen voortdurend verzet rees. Steeds werd dat verzet gesmoord. Maar in de zestiende eeuw was de stroom aan kritiek zo gezwollen, dat die niet meer ingedamd kon worden. De dijken braken en het water van geestelijke vernieuwing stroomde de kerk binnen.

Moeten wij alle ontwikkelingen als negatief beschouwen? We hebben al gezien, dat bisschoppen in tijden van maatschappelijke verwarring leiding konden geven aan een ontredderde samenleving. De sterke opkomst van rituelen en ceremoniën moet men ook zien tegen de achtergrond van het Romeinse Rijk. De Kerk ontstond en groeide in een samenleving, waarin op uiterlijk vertoon bij bepaalde gelegenheden de nadruk werd gelegd. Zij heeft die ontwikkeling voor een deel overgenomen en gekerstend. Van dat laatste is het Kerstfeest, het oorspronkelijke Germaanse midwinterfeest, een aardig voorbeeld.

De kloosters werden afgewezen omwille van de verwording, die er plaatsvond en omdat men de terugtrekking uit de wereld afwees. Maar de kloosters zijn niet alleen negatief. Kloosterlingen hebben in de onherbergzame gebieden, waar zij vaak gevestigd waren, woeste grond ontgonnen, zodat deze geschikt werd voor landbouw. Kloosterbroeders en -zusters hebben zich bezig gehouden met de zorg voor armen, zieken, weduwen en wezen. Talloze kinderen uit arme gezinnen ontvingen onderwijs van kloosterlingen, zodat zij een betere positie in de samenleving konden bereiken. In de verschillende kloosters zijn handschriften uit de klassieke Oudheid, maar ook uit de Vroege Kerk, bewaard en overgeschreven, om nog te zwijgen van de talloze Bijbels en Bijbelgedeelten. De kloosters hebben dan ook een wezenlijke bijdrage geleverd aan de westerse beschaving.

We eindigen dus met een positieve noot. De volgende aflevering gaat over de voorlopers van de Hervorming en twee stromingen, weliswaar niet reformatorisch, maar aan de Reformatie vooraf gaand, en daarvoor ook van belang.

(Wordt vervolgd)